

ANGELA VODE – MARA ČEPIČ: DVA RAZLIČNA POGLEDA
NA ŽENSKO KONCENTRACIJSKO TABORIŠČE RAVENSBRÜCK

Silvija KAVČIČ

Univerza Freie Universität Berlin, Vzhodnoevropski inštitut, DE-14195 Berlin, Garystrasse 55
e-mail: silvija.kavcic@web.de

IZVLEČEK

V največjem ženskem koncentracijskem taborišču Ravensbrück so bile v letih 1941 do 1945 internirane tudi Slovenke. V skupini jugoslovanskih jetnic so bile te v absolutni večini. Na podlagi ustnih in pisnih virov avtorica opisuje različne spomine Angele Vode in Mare Čepič na taborišče Ravensbrück. Z nekaj primeri prikaže, kaj je vplivalo na te različne spomine in kako so se ti razvijali v povojnem obdobju.

Ključne besede: druga svetovna vojna, koncentracijsko taborišče, javni in osebni spomini

ANGELA VODE – MARA ČEPIČ: DUE DIVERSI SGUARDI SUL CAMPO
DI CONCENTRAMENTO FEMMINILE DI RAVENSBRÜCK

SINTESI

A Ravensbrück, in quello che fu il principale campo di concentramento femminile, tra il 1941 e il 1945 furono internate anche le donne slovene, in assoluta maggioranza nel gruppo delle internate jugoslave. Sulla base di fonti orali e scritte l'autrice descrive i diversi ricordi di Angela Vode e di Mara Čepič sul campo di Ravensbrück. Portando alcuni esempi, dimostra cosa ha influito a diversificarne le memorie e come queste si siano trasformate nel corso del dopoguerra.

Parole chiave: seconda guerra mondiale, campo di concentramento, memoria pubblica e privata

V taborišču Ravensbrück je bilo med vojno približno 2.300 Slovenk, večina njih je prišla v taborišče kot pripadnica oziroma simpatizerka osvobodilnega gibanja. Taboriščna uprava [Konzentrationslager-SS] je pred koncem vojne uničila vse dokumente, zato smo za raziskovanje tega zgodovinskega področja odvisni od ustnih in pisnih spominov preživelih (Rahe, 1995). Kljub temu, da se velikokrat sliši, da so spomini – pisni ali ustni – preveč subjektivni in zato ne zadoščajo strogim merilom zgodovinskih virov, bom prikazala, kaj vse vpliva na način spominjanja. Če se upošteva vzrok različnosti in subjektivnost, se različni spomini na določene dogodke ne izključujejo, ampak ti dopolnjujejo določeno sliko.

Za potrditev te teze sem izbrala spomine Mare Čepič in Angele Vode. Posebno o zadnji, Angeli Vode, se zadnja leta v javnosti spet veliko govori (Kavčič, 2002; Vodopivec, 2001). Mara Čepič verjetno širši javnosti ni tako znana. Ti osebi imata marsikaj skupnega, ne samo to, da sta bili obe zaprti v taborišču Ravensbrück. Imata na primer isti datum rojstva – obe sta rojeni konec 19. stoletja (Angela Vode leta 1892 in Mara Čepič 1895). Obe sta bili že pred vojno članici komunistične partije in tudi njun poklic je enak – obe sta bili učiteljici.

Ampak marsikaj ju tudi razlikuje: Angela Vode je bila v obdobju med obema vojnama v javnosti zelo prisotna kot angažirana aktivistka in delovna publicistka za ženske pravice. Mara Čepič je bila že v tem obdobju manj znana, morda je bila bolj znana med ljubitelji glasbe, kot koncertna pevka – najmanj trikrat je namreč nastopala kot pevka (Čepič, 1999).

Angela Vode je bila leta 1939 po paktu med Hitlerjem in Stalinom izključena iz komunistične partije (Milharčič-Hladnik, 1998, 34). Mara Čepič pa je bila do svoje smrti leta 1982, torej več kot 40 let, članica partije (Čepič, 1999).

S takim življenjepisom sta bili obe leta 1941 okupatorjem sumljivi. Kot izredno politično misleči sta obe podpirali osvobodilno gibanje in z vidika okupatorjev zato kriminalki ali – če uporabim nacistični izraz za partizane in za vse, ki so jih podpirali – banditki. Zaradi tega oziroma ker je bila aktivna članica komunistične partije v Mariboru, je bila Mara Čepič avgusta leta 1941 zaprta in konec oktobra istega leta poslana v taborišče Ravensbrück, kamor je prispela 1. novembra kot peta Slovenka (Čepič, 1941). Etiketiranje ob prihodu v taborišče v svojih spominih opiše takole:

"Procedure pri sprejemu in v kopalnici nočem opisati, samo toliko, da mi je rekel zdravnik:

'Sie Jüdin'. Ko sem mu rekla, da sem Jugoslovanka, me je opsoval: 'Bandit'. Zdelo se mi je imenitno" (Čepič, 1941).

Angela Vode je doživela začetek okupacije v Ljubljani in je bila leta 1942 za krajši čas zaprta v italijanskem zaporu in leta 1944 – po kapitulaciji Italije – ponovno aretirana in februarja istega leta poslana v taborišče. Povod za aretacijo je bil članek, ki je Angelo Vode razglasil kot "rdečo emancipiranko" (Kavčič, 2002, 101).

Preden opišem situacijo teh dveh jetnic, bom na kratko opisala taborišče: Žensko koncentracijsko taborišče Ravensbrück je nastalo maja 1939. Prve jetnice so bile večinoma nemške članice komunistične in socialdemokratske stranke ter kot asocijalne in kriminalne stigmatizirane Nemke in seveda, kot najbolj preganjana skupina – Judinje. Z začetkom druge svetovne vojne so prihajale jetnice iz vseh zasedenih držav v Ravensbrück. Do leta 1945 so bile v tem taborišču zaprte ženske iz več kot 20 različnih držav (Arndt, 1987; Strebel, 2003).

Ko se ukvarjamo s spomini na različna koncentracijska taborišča in ko poskušamo razumeti delovanja jetnic in jetnikov in jih morda celo analizirati, moramo upoštevati, da je bilo taborišče prostor, kjer je bilo nasilje vsestransko in vedno prisotno. Uprava taborišča se je za ponižanje in discipliniranje jetnic posluževala metode "divide et impera". Določene naloge – med temi tudi kar pomembne – je predala izbranim jetnicam – najprej samo Nemkam in Avstrijkam, kasneje pa tudi jetnicam drugih narodnostih, ker je potrebovala njihovo večjezičnost – ampak vedno je bil pogoj znanje nemškega jezika. Tako so imele Poljakinje, Čehinje in tudi Slovenke prednost pred drugimi, ker so iz zgodovinskih razlogov zelo dobro govorile nemško. Te jetniške funkcionarke [Funktionshäftlinge] so bile v skrajno težki situaciji. Dobiti funkcijo je bilo za vsako jetnico rešilna bilka in tudi za druge interniranke je pomenilo poznanstvo z jetnico na položaju marsikatero olajšavo, ki je v taborišču lahko odločala o preživetju ali prehitri smrti. A da so obdržale ta položaj, so morale vsaj do določene mere izpolnjevati ukaze taboriščne uprave. V taborišču sta tako nastali dve skupini, navadne jetnice in jetniške funkcionarke (Neumann, 2001; Strebel, 1995). Jasno je, do so jetnice z določenimi funkcijami imele tudi drug pogled na dogajanje in storjene zločine. Po tem kratkem uvodu se vrnimo k Mari Čepič in Angeli Vode.

Mara Čepič je imela v toliko srečo, da je bila kmalu po prihodu v taborišče premeščena v barako številka ena, kjer so bile večinoma nemške in avstrijske politične jetnice, večina njih je bila tudi na položaju. V svojih spominih domneva, da so jo premestili zato, ker je nemška jetnica, ki je delala v upravi, videla v njeni kartoteki kratico KPJ (Čepič, sine anno a, 1). V spominih opisuje to premestitev tako:

"Zdaj sem že dalj časa na 'imenitnem' bloku I. To je blok – kakor pravijo – elite jetnic, blok političnih, starih političnih. Našla sem tu stare nemške komunistke, ki so že delale s Liebknechtnom, s Klaro Zetkin. Žene so stare okoli 60 let – toda hrabre in kljubovalne v odnosu do nacionalsocializma. [...] sedijo že več ko osem let. Hitler jih je takoj ob prevzemu oblasti vtaknil v luknjo" (Čepič, 1941).

Ko pa je bila Angela Vode februarja leta 1944 odpeljana v taborišče, je bila tam situacija že popolnoma drugačna: Mara Čepič je po prihodu v taborišče srečala samo štiri druge Slovenke, do leta 1944 pa je skupina slovenskih ali – če vzamemo državo kot skupno točko – jugoslovanskih jetnic narasla na približno dva tisoč. Prve interniranke so bile večinoma članice ali simpatizerke komunistične partije. Tudi kasneje je še vedno večina jetnic sodelovala oziroma podpirala osvobodilno gibanje. Ampak

marsikatera, zlasti starejša jetnica, je prišla v taborišče kot sorodnica iskanega partizana oziroma iskane partizanke. Z vsakim vojnim letom se je situacija v taborišču za jetnice občutno poslabšala. Taborišče je bilo vedno bolj polno, higienske razmere čedalje bolj katastrofalne, možnosti preživetja iz leta v leto slabše. Vsak nov transport je pomenil za stare – že dalj časa zaprte jetnice – povišanje natlačnosti, še tisto malo hrane, ki so jo dobile, so morale zdaj deliti še na več delov (Strebel, 2003, 419). Če gledamo s tega izhodišča, se zdijo opažanja Angele Vode morda bolj razumljiva:

"Še danes mi je nerazumljiv odpor, s katerim so nas sprejele rojakinje, ki so bile v taborišču že pred ljubljanskimi transporti. Padla je celo beseda 'pritepenke' in 'gospoda'. Priznam, da smo bile marsikdaj nerodne tudi me, 'pritepenke', ker za te vrste skupnost pač nismo bile vzgojene, toda če bi se 'starejše' zavedale, da smo sestre po narodnosti, da smo sotrpinke, ki nas je privedel v taborišče isti vzrok, borba proti istemu sovražniku, da nas druži sedaj ista usoda, bi se gotovo našla možnost boljšega sožitja" (Vode, 2000, 258).

Ne samo izhodiščna situacija; tudi število in kvaliteta dostopnih informacij sta bila pri Angeli Vode in Mari Čepič popolnoma drugačna. Z dobrimi stiki do nemških in avstrijskih jetnic, s katerimi je bila v eni baraki, je bila verjetno tudi Mara Čepič navzoča pri marsikateri odločitvi, s katero so hotele politične jetnice izboljšati situacijo zase in za druge, seveda tako, da so izkoristile svojo pozicijo in vsakodnevno komunikacijo z esesovci. En vidik, pri katerem sta ta dva različna pogleda Mara Čepič in Angele Vode jasna, je presoja taboriščne policije [Lagerpolizei], ki jo je taboriščna uprava ustanovila leta 1942. Naloga teh je bila nadzirati in disciplinirati druge jetnice med selekcijami in drugimi skrajnimi situacijami. Citiram najprej Maro Čepič:

"Najprej so za to delo izbrali samo 'črne', ki so seveda razumele to delo po svoje in so nastopale zelo surovo. Pretevale so, novinkam so na veliko kradle, kar se je dalo že pri prihodu, rade so vsako malenkost javile v pisarni in s tem povzročale hude kazni in veliko gorja. Nekaj časa smo to gledale, potem pa smo stopile skupaj in sklenile, da bomo vse poskusile, da bi na ta mesta prišle zanesljive, politične jetnice, ki bi prav na tem mestu lahko mnogo pomagale in olajšale trpljenje" (Čepič, 1963, 13).

Zaslugo za to spremembo pripisuje Mara Čepič vodji taboriščne policije in istočasno starešini taborišča [Lagerälteste], Avstrijki Elisabeth Thury. Ponovno citiram Maro Čepič:

"Pokazala je mnogo razumevanja za težnje posameznih nacionalnih skupin in uspelo ji je, da je zamenjala 'črne' za 'rdeče'. Vsaka nacija je dala nekaj svojih po lastni izbiri in presoji. Na nas Slovenke sta prišli dve tovarišici" (Čepič, 1963, 13).

Iz citatov je mogoče sklepati, da je Mara Čepič soodločala, katera slovenska jetnica je prišla v taboriščno policijo.

Kot primer povsem drugačnega spomina navajam Angelo Vode:

"Čez nekaj časa je prišlo v kopalnico nekaj žensk, vse v enakih oblekah, z rdečim trakom na rokavu ter z značko LP, kar je pomenilo Lager Polizei (taboriščna policija). To so bile prav tako jetnice kakor vse druge, a so uživale zaupanje 'predpostavljenih'.¹ To zaupanje so povečini tudi zaslužile, saj so znale prav tako kričati in se zadirati, a tudi pretepati svoje sotrpinke kakor gestapovke. O tem smo se prepričale še tisto jutro" (Vode, 2000, 227).

Mara Čepič in Angela Vode sta doživljali taborišče popolnoma različno, ker je imela vsaka drugo izhodišče. Že samo to bi zadostovalo za popolnoma različne spomine. Ampak tudi situacija po vojni je bila za vsako drugačna. Angela Vode je bila predčasno – že septembra leta 1944 – izpuščena iz taborišča (Buttalo, 1984, 2790). Mara Čepič je bila v taborišču do osvoboditve konec aprila 1945, torej skoraj štiri leta.

Družbene spremembe v Jugoslaviji so iz prejšnjih banditk naredile sumljive osebe. Nova elita je videla v kolaboraciji s sovražnikom edino možnost za preživetje taboriščnikov. Ne samo na tej točki; tudi pri drugih zadevah so jugoslovanski komunisti prevzeli Stalinove poglede (Torkar, 1996, 112). Angela Vode je bila kot bivša in kasneje izključena komunistka ter še predčasno izpuščena iz taborišča zato še posebno sumljiva. Njena nadaljnja usoda je večini gotovo znana. Takoj po vrnitvi iz taborišča je začela pisati spomine na ta čas. Toda bila je že nezaželena oseba za nove vladarje in zato objave njenih spominov na Ravensbrück niso dovolili. Kot ilustracijo navaja izjavo založnika Finžgarja, ki je poskušal Borisa Kidriča navdušiti za njene spomine:

"Bil sem pri Kidriču na večerji in pogovarjala sva se o propagandnem tisku. Rekel sem mu, da poznam knjigo, ki je boljša kot vse, kar je po osvoboditvi izšlo pri nas. Ko sem povedal Kidriču, da ste to napisali Vi, se je Kidriču stemnil obraz in je rekel: 'Verjamem, da je delo dobro, vprašanje je samo, če bo moglo iziti... Vis major. Lahko zmanjka papirja...'" (Vode, 2000, 208).

Ena njenih sotrpink jih je ocenila kot "preveč individualistične" in njeni pojmi o svobodi so bili ocenjeni kot "preveč meščanski". Poleg tega je Angela Vode ocenila, da "[...] tudi če bi knjiga izšla, bi zlasti ženske na povelje Partije padle po meni kot hijene. Še preden je šla v tisk, so širile okoli, kako neprimerno je pisana, 'saj ona ne more napisati, kako smo trpele, ko je odšla prej iz lagerja...' itd." (Vode, 2000, 208).

Zato so bili njeni spomini na internacijo v taborišču Ravensbrück objavljeni šele leta 2000 pod naslovom Spomini na suženjske dni v ponovni izdaji njenih zbranih del, ki jo je pripravila Mirjam Milharčič-Hladnik.

1 Ko so se bivše interniranke pripravljale na izdajo zbornika 'Ravensbrück', so med njimi krožili tudi spomini A. Vode. Erna Muser, kot ena izdajateljica spominov, je prosila Maro Čepič za oceno teh spominov. Dejala je sledeče: "1944 so bile v LP že politične jetnice in je trditev, da so uživale zaupanje 'predpostavljenih' (kot se Angela izraža) nepravilna – uživale so naše zaupanje. To bom vedno in povsod trdila" (Čepič, sine anno b, 2).

Za moje analize spominov bivših slovenskih internirank so pričevanja Angele Vode pomembna iz dveh razlogov: prvič, spomini na Ravensbrück so bili napisani takoj po vrnitvi iz Nemčije in so bili zato še zelo sveži in drugič, njena pričevanja še niso bila pod vplivom pozneje izoblikovanega kolektivnega spominjanja. Kot reakcija na vsestransko sumničenje so nastale kolektivne naracije, v katerih so nekdanje slovenske jetnice poudarjale politične akcije in odpor ter zamolčale dileme in življenjsko potrebne zveze z drugimi – zlasti nemškimi – internirankami. Dachauski procesi so bivšim internirankam dodatno in zelo boleče prikazali, kako daleč lahko privede tako stalinistično sumničenje (Nečak, Bavcon, 1990). Tako je v javnosti nastala zelo enostranska slika o preživetju Slovenk v taborišču.

Ker pa je bila Angela Vode izključena iz vseh družbenih struktur in celo nekaj let zaprta, ni bila pod vplivom kolektivnih spominov. V tej točki se Angela Vode in Mara Čepič spet razlikujeta. Po vrnitvi iz taborišča se Mara Čepič ni več vrnila na predvojno raven političnega angažmaja. Tudi njo je gotovo pričakalo marsikatero razočaranje in tudi ona je doživela to družbeno sumničenje.

V spominih Angele Vode (pod naslovom *Skriti spomin*), ki so pred kratkim izšli (izdala jih je Alenka Puhar), Angela Vode domneva, da so povojni vladarji po dachauskih procesih pripravljali tudi ravensbriški proces. Med zaslišanjem je bilo največje zanimanje za Maro Čepič in njeno vedenje v Ravensbrücku. Ne vem, če ta domneva Angele Vode drži in če je res, da je Mara Čepič vedela za morebitni proces. Tipična za njene spomine je velika razlika med javnimi in osebnimi pričevanji. Javna pričevanja so popolnoma v skladu s kolektivnim pogledom na taborišče in se na primer glasijo takole:

"Ta močna volja in odpor sta vzrok za to, da so ženske zdržale, kar se ne da zdržati, da so si izmislile in iznašle nemogoče stvari samo zato, da so preživele in pomagale sotrpinkam. Razlike med narodnostmi, verami in svetovnimi nazori ni bilo. Ženske so držale skupaj, bile so eno v odporu proti SS in eno v antifašizmu" (Čepič, sine anno c, 1).

Samo v osebnih spominih, ki jih ni napisala za javnost, je Mara Čepič opisovala, kako so na primer nemške politične jetnice v njeni baraki ovadile nosečo sojetnico taboriščni upravi, ker je bila še bolj lačna in jim je jemala kruh, čeprav so vedele, da jo bodo topli in da tega ne bo preživela (Čepič, 1942). Takega razkola med javnim in osebnim spominjanjem pri Angeli Vode ne najdemo. Njena situacija v povojni družbeni ureditvi je bila popolnoma jasna: bila je izobčenka. In nobeno prilagajanje na zaželen način spominjanja ne bi spremenilo te situacije.

Vzrok za razliko med osebnimi in javnimi izjavami Mare Čepič je morda mogoče najti v njenem ambivalentnem odnosu do vladajoče komunistične partije. Kljub temu, da je bila tudi sama žrtev družbenega sumničjenja, ki je doletelo vsako bivšo jetnico (in seveda tudi bivšega jetnika), je ostala članica partije. Zato morda situacije ni hotela dodatno zaostri. Primer Mare Čepič pa še dodatno pokaže, da preživeli,

četudi se prilagodijo javnim načinom spominjanja, ne pozabijo razlikujočih se spominov.

ANGELA VODE – MARA ČEPIČ: TWO DIFFERENT VIEWS
OF THE RAVENSBRÜCK CONCENTRATION CAMP FOR WOMEN

Silvija KAVČIČ

Freie Universität Berlin, East European Institute, DE-14195 Berlin, Garystrasse 55

e-mail: silvija.kavcic@web.de

SUMMARY

Angela Vode was one of the founding members of the Communist Party before the Second World War and a well-known activist of the Women's Rights Movement. She was interned in the Ravensbrück concentration camp from February to September, 1944. After returning home, the Communist Party (from which she had been ousted in 1939) had come to power and she was imprisoned again. Following her release in 1953 she remained socially and politically isolated for the rest of her life. She died in 1985. Although written in 1946, her memoirs of the Ravensbrück Concentration Camp were only published in 2000.

Mara Čepič was also a pre-war member of the Communist Party. She was sent to Ravensbrück as early as 1941 and remained interned there till the liberation. After the end of the Second World War she resumed her active role in politics and was also very much involved in international circles of former prisoners.

The aim of my paper is to present these two personalities of Slovene history and show how and why their perspectives of the Ravensbrück Concentration Camp differed so considerably. The fact that they held two quite distinct positions in Ravensbrück and led completely different lives after the war greatly influenced their memoirs. I will support my thesis with a few quotes from their memoirs.

Key words: World War II, concentration camp, public and personal memories

VIRI IN LITERATURA

Čepič, M. (1941–1942): Dnevnik, november 1941 – marec 1942, 1–5.

Čepič, M. (1963): Žensko koncentracijsko taborišče, 1–65.

Čepič, M. (1999): Mirko Čepič, r. 1927, novinar v Ljubljani. Ustno izporočilo.

Magnetofonski zapis pri avtorici.

Čepič, M. (sine anno a): Ravensbrück, 1–7.

Čepič, M. (sine anno b): Pripombe h knjigi Vodetove, 1–2.

- Čepič, M. (sine anno c):** Häftlinge untereinander, 1–9.
- Vode, A. (2000):** Spomini na suženjske dni. Spomin in pozaba. Zbrana dela Angele Vode. Vol. III. Ljubljana, Krtina.
- Vode, A. (2005):** Skriti spomin. Ljubljana, Nova revija.
- Arndt, I. (1987):** Das Frauenkonzentrationslager Ravensbrück. Dachauer Hefte, št. 3, dtv, 125–157.
- Buttalo, F. (1984):** O inteligenci in intelektualcih. Pogovor z Angelo Vodetovo. Nova revija, 24/25, 2788–2790.
- Kavčič, S. (2002):** "Offensichtlich war sie mutiger als wir alle." Angela Vode – ihr politisches und feministisches Engagement im Kontext der slowenischen Geschichte des 20. Jahrhunderts. Jahrbücher zur Geschichte und Kultur Südosteuropas, št. 4. München, 91–107.
- Milharčič-Hladnik, M. (1998):** Spol in upor. Zbrana dela Angele Vode. I. knjiga. Ljubljana, Krtina, 9–87.
- Nečak, D., Bavcon, L. (ur.) (1990):** Dachauski procesi. Raziskovalno poročilo z dokumenti. Ljubljana, Komunist.
- Neumann, A. (2001):** Funktionshäftlinge im Frauen-Konzentrationslager Ravensbrück. V: Röhr, W., Berlekamp, B. (ur.): Tod oder Überleben? Neue Forschungen zur Geschichte des Konzentrationslagers Ravensbrück. Bulletin für Faschismus- und Weltkriegsforschung. Berlin, Edition Organon.
- Rahe, T. (1995):** Die Bedeutung der Zeitzeugenberichte für die historische Forschung zur Geschichte der Konzentrations- und Vernichtungslager. Beiträge zur Geschichte der NS-Verfolgung in Norddeutschland, št. 2. Bremen, Kriegsende und Befreiung.
- Strebel, B. (1995):** Verlängerter Arm der SS oder schützende Hand? Drei Fallbeispiele von weiblichen Funktionshäftlingen im KZ Ravensbrück. Werkstatt Geschichte, 4, 12, 35–49.
- Strebel, B. (2003):** Das KZ Ravensbrück. Geschichte eines Lagerkomplexes. Paderborn, Verlag Ferdinand Schöningh.
- Torkar, I. (1996⁶):** Umiranje na obroke. Ljubljana, Littera picta.
- Vodopivec, P. (ur.) (2001):** Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev. Angela Vode in Boris Furlan žrtvi Nagodetovega procesa. Ljubljana, Slovenska matica.